

Over Servatius, de stichter van Sint Catharinadal*)

door

J. M. H. BROEDERS

1. *Inleiding.*

Het klooster Sint Catharinadal te Vroenhout werd in 1271 opgenomen in de orde van Premonstreit. De incorporatieakte noemt als stichter van het klooster een zekere Servatius dictus de Breda.¹ Nadere mededelingen over de identiteit van de stichter worden in de oorkonden van het klooster niet gedaan. Slechts twee gegevens zijn uit de akten nog op te maken: Servatius was nog in leven in 1271, want hij werd op zijn verzoek door het generaal kapittel belast met het bestuur der wereldlijke goederen van het klooster en hij is overleden vóór 8 september 1279,² toen de proost, misschien al Jan van Rotselaer,³ zich met deze aangelegenheden bemoeide, terwijl Servatius toch voor het leven deze taak toegewezen had gekregen.

Wie was deze Servatius dictus de Breda?

Proost Joseph van der Malen, die zich in de 17e eeuw zeer intensief met het archief van het klooster heeft bezig gehouden en een niet geringe belangstelling voor zijn geschiedenis aan de dag heeft gelegd, tekent in zijn kroniek aan:”de aude traditie, die ick op een vuijl aut papierken vont, dat dien Servatius en Sophia ontrent het iaer 1250 hoorende den wonderen voortganck der order van Premonstrijt hun dochters met eenige andere hebben saemen laeten wonen in het wit gecleet om saemen een devoet leven te leven.”⁴

* Bewerking van een voordracht op 23 maart 1971 in het klooster St. Catharinadal te Oosterhout gehouden bij de St. Laurentiusviering der Noord-Brabantse archivarissen.

Op een andere plaats tekent Van der Malen aan: „Desen Servatius van Liedekerken had by syn vrouw Emesoete gewonnen eenen sone Raso van Liedekerken en 7 dochters: Catharina, Sophia, Helena, Claresta, Elisabeth, Leonora en Petronilla waervan t' beginsel van clooster S. Catharinendal genomen heeft.”⁵

In het obituarium van het klooster hebben als stichters een memorie gekregen Servatius van Liedekerck, zijn vrouw Ymezoete en hun zoon Victor. Op 1 januari heeft een plaats gevonden de „commemoratio Ymezoete fundatricis hujus ecclesiae” en op 1 april de „commemoratio nobilis principis domini Servatii de Liedekerck et dominae conthoralis ejus et filii: Victoris fondatoris hujus ecclesiae pro quo conventus obligatur legere unum miserere”. Helaas is het obituarium ons alleen overgeleverd in een afschrift van 1761 en het is niet meer na te gaan wanneer en hoe men aan de wetenswaardigheden gekomen is, die dit afschrift ons te bieden heeft.

Zeer waarschijnlijk stond deze tekst ook reeds in de oorspronkelijke, althans in een oudere versie van het obituarium. Volgens V. van der Aura dateerde „het oude obituarium” van de laatste helft der vijftiende eeuw. Hij heeft er indertijd enige perkamenten bladen van terug gevonden en de tekst hiervan bleek letterlijk overgenomen te zijn in het nieuwe exemplaar.⁶ Op grond van dit feit veronderstelde hij, dat dit met de rest van het werk ook wel het geval zou zijn.

De mening van Van der Aura is, voor zover het ons onderwerp betreft, afdoende bevestigd door Boeren.⁷ Hij merkte op, dat Le Roy bijna een eeuw vóór de vervaardiging van het afschrift en dus rechtstreeks uit de oude versie dezelfde tekst wereldkundig gemaakt heeft.⁸ Hij wees er tevens op, dat reeds Gramaye, die omstreeks 1600 zijn onderzoekingen deed, op grond van deze tekst Servaas van Liedekerke heer van Breda noemde en in hem de vader zag van Raso van Gaveren-Liedekerke, de latere heer van Breda.⁹

Tot deze laatste zienswijze is ook Van der Malen gekomen: „Ergo Servatius de Liedekercken en syn vrouw Sophia trouwde ontrent 1223 en hebben 2 sone voortgebracht Victor, die ionck stierf en Raso met eenige dochters.”¹⁰

2. *Servatius, de grote onbekende.*

Men zal zich in gemoede afvragen, wat er nu nog te zoeken valt. De persoon van Servatius lijkt toch al aardig bepaald te zijn door bovenstaande gegevens. Op het eerste gezicht heeft het daar inderdaad alle schijn van. De moeilijkheid is echter, dat de beweringen van het obituarium en van de oude kroniekschrijvers niet juist kunnen zijn. Servatius was geen heer van Breda; hij was niet de vader van Raso van Gaveren; hij was zelfs geen Liedekerke.¹¹

De titel „princeps” in het obituarium is trouwens nogal een hoge qualificatie voor een heer van Breda in de 13e eeuw!¹² Rest dan nog de inhoud van het vuile briefje, waar de bewijskracht nu ook niet bepaald van afstraalt.

Erens heeft het probleem onderkend. Hij tekent bij de akte van 1271 aan: „Servatius dictus de Breda: Een ongekende grondeigenaar. Is het wellicht dezelfde als Servatius, famulus nobilis viri Henrici de Breda, die in 1267 eene gift doet aan St. Pieter te Gent?”¹³ Commissaris merkte in zijn Geschiedenis van St. Catharinadal¹⁴ op dat dit wel het geval zou kunnen zijn en won zo met vlag en wimpel de prijs voor degene die er het minst over wist te zeggen.

Daarna heeft Boeren zich met Servatius bezig gehouden achtereenvolgens in een artikel over Sint Servatius in West-Noord-Brabant en in De heren van Breda en Schoten.¹⁵ In een waarlijk vernuftig spel met namen en hypothesen tracht hij aan te tonen dat Servatius dictus de Breda ook voorkomt onder de namen Servatius van Steenlande, Servatius van Vlaanderen, Servatius filius Juten en Servatius de Hontshogt. Hij ziet in hem een natuurlijke zoon van een heer van Breda — Schoten en ene Jute van Steenland.

Dit laatste zou, om met Commissaris te spreken, best waar kunnen zijn. Toch is de bewijstrant van Boeren hier en daar enigszins curieus. Als hij opmerkt, dat Servatus filius Juten ongetwijfeld dezelfde is als Servatius dictus de Breda, omdat zich in de kring van de vrouwe van Breda moeilijk meer dan één persoon kan hebben bevonden die de toen nog zeldzame naam Servatius droeg,¹⁶ dan rijst bij mij toch wel enige twijfel. Er kunnen immers veel meer Servazen geweest zijn, dan Boeren

er gevonden heeft. Men zou de argumentatie van Boeren ook om kunnen draaien. Het feit, dat vijf combinaties van de naam Servatius en telkens een andere toenaam steeds betrekking hebben op één en dezelfde persoon, bewijst hoe zeldzaam de naam Servatius wel was. Dan zijn we in een „volmaakte” vicieuze cirkel beland.

Opvallend blijft, dat Boeren geen enkele door hem genoemde Servatius behalve dan de in de akte van 1271 genoemde Servatius dictus de Breda rechtstreeks in verband kan brengen met St. Catharinadal. Ook in de desbetreffende paragraaf in De heren van Breda en Schoten niet.

3. *Een nieuwe candidaat.*

Toch is er nóg een Servatius geweest in die tijd. En dan nog wel een die wél rechtstreeks met het klooster te maken gehad moet hebben. In het archief van St. Catharinadal berusten namelijk twee akten uit het jaar 1313, waarin respectievelijk Hughemannus en Servatius, zonen van Laurentius van Wildrecht verklaren geen rechten te hebben op de goederen van het klooster te Vlassele (Terheijden) gelegen, welke eertijds van hun grootvader (avus) Servatius de Wildrecht geweest waren. Zij verklaren voorts er ook in den vervolge geen aanspraken meer op te zullen maken.¹⁷

Twee dingen zijn hier zeker: ene Servatius van Wildrecht had eertijds goederen of rechten op goederen te Vlassele en deze zijn vóór 1313 op St. Catharinadal overgegaan. Dat dit niet zonder protest van zijn erfgenamen gebeurd zal zijn, is niet zeker, maar wel waarschijnlijk. Zelfs zijn kleinzoons en vooral Servatius zullen er zich slechts node bij neergelegd hebben, gezien het tijdsverloop tussen de beide akten van 1313. Wanneer heeft de bedoelde, kennelijk omstreden overgang der goederen of rechten plaats gevonden?

In chronologische kreeftengang de tijd doorlopend zien we, dat in akten van 1308, 1287 en 1281 sprake is van goederen van het klooster in Vlassele.¹⁸ Het betreft dan telkens een stuk van 120 bunders, zowel bebouwde als woeste grond, die aanvankelijk door Nicolaas van Vlassele en zijn vrouw Aleydis en, sedert 1308, door Gerardus van Vlassele en Gerardus' vrouw Agnes in erfpacht worden gehouden van het kloos-

ter. Van andere kloostergoederen te Vlassele is vóór 1313 geen sprake.

Servatius van Wieldrecht zal dus vóór 1281 zijn rechten overgedragen hebben. Als dit vóór of in 1271 gebeurd zou zijn, dan is het niet denkbeeldig, dat Servatius van Wieldrecht en Servatius dictus de Breda twee namen zijn voor een en dezelfde persoon. Bij de stichting van een klooster immers zullen de goederen in de regel zo niet voor het geheel dan toch wel het grootste gedeelte van de stichter afkomstig zijn.

Inderdaad is er een akte van 6 juli 1271 waarin Arnoldus van Leuven en Elisabeth, heer en vrouwe van Breda, de goederen van St. Catharinadal in bescherming nemen en 100 schellingen aan cijns kwijtschelden welke het klooster uit diverse goederen jaarlijks op moet brengen.¹⁹ Hieronder nu worden met name genoemd de cijnsen uit tien hoeven in Vlassele („decem hovis in Vlassele”). Indien men voor een hoeve de gebruikelijke 12 bunders grond mag rekenen, dan ging het hier om 120 bunders in totaal. Dit is juist de maat die in 1281, 1287 en 1308 vermeld wordt.

Hughemannus en Servatius van Wieldrecht zullen in 1313 ditzelfde stuk grond bedoeld hebben, dat in 1271 al aan het klooster en voordien aan hun grootvader Servatius van Wieldrecht toebehoorde.²⁰ De conclusie dat de ene Servatius identiek moet zijn met de andere lijkt nu toch niet al te gewaagd meer.

4. *Een valse oorkonde.*

Met opzet is in de vorige zin het woord *lijken* gebruikt, want het is wenselijk — alvorens in gejuich uit te barsten — een en ander eens nader te bezien. Er schuilt wellicht toch nog enig kruipend gedierte onder het gras.

Van de beschermingsakte van 1271 bestaan namelijk twee lezingen.²¹ De eerste is die van het originele charter, de andere die van een vidimus uit 1337 van Segebertus van Beek (de Beke), deken der O.L. Vrouwekerk te Breda,²² waarin deze verklaart een akte gezien te hebben van hertog Jan (III) van Lotharingen en Brabant van het jaar tevoren, een oorkonde waarin deze op zijn beurt beweerde de akte van 1271 gelezen te hebben.²³

In het origineel nu komt géén specificatie voor van de goederen waaruit de cijns kwijtgescholden wordt. In het vidimus, waarop ik me in feite boven beroepen heb, wordt ze wél gegeven en dat is een merkwaardige zaak.

Dat Arnold van Leuven en zijn gemalin in 1271 twee akten zouden hebben uitgegeven, één mét en een zónder specificatie, lijkt twijfelachtig. Wat zou het nut daarvan geweest zijn? Het is meer waarschijnlijk, dat in 1336 aan de Brabantse hertog of een van zijn ambtenaren de akte van 1271 is getoond mét overlegging van een lijst waaruit bleek over welke goederen het in feite ging en dat de hertog of zijn kanselarij er geen been in gezien heeft om de akte aan te vullen met deze gegevens.

Mutatis mutandis kan hetzelfde gezegd worden van deken Segebertus. Het vidimus zal dus een opzettelijke vervalsing — door interpolatie — zijn zonder dat daardoor per se aan de werkelijke toestand of aan iemands rechten tekort werd gedaan. Overigens was in de tijd van het vidimus de hertog van Brabant als heer van Breda direct bij de opbrengst uit de cijnsen betrokken!

Men zou zich voor kunnen stellen dat hier een geslaagde poging gedaan werd om andere, of óók andere goederen in de akte opgenomen te krijgen dan die waarvoor de oorspronkelijke oorkonde was bedoeld. Hierop kan het feit wijzen, dat 40 bunders woeste grond te Oosterhout in het vidimus, dus quasi in 1271 voorkomen, terwijl eerst in september 1279 deze grond door Arnold en Elisabeth tegen een jaarlijkse cijns aan het klooster geschonken werd.²⁴ Hetzelfde geldt voor 40 bunders te Calvesdonc en voor 24 bunders onder Wouw, namelijk Tenvelde, welke eerst in februari 1280 aan het klooster kwamen.²⁵

Nieuw is ook de toevoeging over de vrijheid van de mansionarii op de goederen wonende. Deze bepaling komt niet voor in het origineel van 1271 en is blijkbaar ook ontleend aan de akte van februari 1280.²⁶

Al met al is het nu een stuk minder zeker geworden dat de gronden te Vlassele die, gelijk het vidimus ons wil doen geloven al in het stichtingsjaar eigendom van het klooster geweest zouden zijn, inderdaad reeds toen daartoe behoorden. Deze zekerheid wordt nog meer ondergraven door de schenkingsakte van februari 1280, hiervoor al meer-

malen genoemd, waarin Arnold en Elisabeth een aantal goederen schonken aan Catharinadal.

In dit charter is immers sprake van 120 bunders gecultiveerde en woeste grond op en rond een plaats („in loco en circa locum qui dicitur”) Zevekensberghe. Erens meende dat deze plek in Wouw gezocht moest worden, maar het is niet duidelijk waarop deze gedachte stelde.²⁷ Dat integendeel de goederen te Vlassele bedoeld zijn, zou ik niet met zoveel woorden durven beweren, maar ik acht het niet onmogelijk.

Het is duidelijk dat ingeval deze zinsnede inderdaad op die goederen betrekking mocht hebben, de basis van de bewijsvoering in par. 3 hierboven gegeven erg smal geworden is, zo zij al niet geheel weggevallen is. Immers, als de 120 bunders grond te Vlassele genoemd in de akten van 1281, 1287 en 1308 pas in 1279 door Arnold en Elisabeth geschonken werden, dan zullen de akten uit 1313 van de gebroeders van Wieldrecht toch op een ander goed betrekking moeten hebben. Op een goed dan, dat hun grootvader Servatius van Wieldrecht wellicht nog maar enige jaren tevoren en niet reeds in 1271 of vroeger aan het klooster had geschonken en waarvan de schenkingsakte niet bewaard is gebleven.

5. De „ware” toedracht.

Nu ik ten aanzien van mijn eigen stelling blijkbaar niet zonder enig succes als advocatus diaboli ben opgetreden, heb ik misschien het recht ook te trachten daarvan nog een en ander te redden. Als ik dat dan mag doen zonder het gebruik van de hypothese te schuwen, dan kan de „ware” toedracht aan het licht komen in het volgende verhaal.

Servatius dictus de Breda stichtte in 1271 of kort daarvoor het klooster St. Catharinadal en begiftigde dat met een aantal goederen. In hetzelfde jaar namen Arnoldus van Leuven en Elisabeth van Breda deze goederen in bescherming en zij scholden 100 solidi aan cijns kwijt, die hun uit deze goederen toekwamen. De originele akte hiervan werd opgemaakt op 6 juli 1271 en daarin werden als de begunstigden genoemd de „priorissa et sorores” van het klooster. De proost werd niet vermeld

en terecht, want het convent was ook nog niet opgenomen in de orde van Praemonstret. Deze gebeurtenis vond immers eerst plaats op St. Denijsdag (9 oktober) van dat jaar.²⁸ Er was dus nog geen proost en Servatius werd aangewezen voor het beheer der wereldlijke goederen.²⁹

De stichter stierf vóór 8 september 1279 zoals we gezien hebben.³⁰ Wellicht overleed hij op 1 april 1279, want het zal toch wel niet geheel zonder reden zijn, dat zijn sterfdag door het klooster op 1 april herdacht wordt.

Nu komen we eerst goed op het pad der stoute veronderstellingen. Laten we op grond van de overleveringen aannemen dat Servatius getrouwd was met ene Ymezoete en dat hij kinderen had: dochters om een klooster te helpen bevolken en enige zoons, van welke er een voor mijn part Victor heette, die dan de oudste zal zijn geweest,³¹ en als zodanig bij de stichting van Catharinadal zijn toestemming zal hebben verleend tot de schenking van de goederen.³²

Als nu achtereenvolgens Victor, althans de oudste zoon, en de oude Servatius vóór of in 1279 overleden zijn, dan is het niet ondenkbaar, dat de andere niet in het klooster zijnde kinderen zich zijn gaan roeren. Vooral de (veronderstelde) tweede zoon, die toevallig Laurentius van Wieldrecht heette, aan wie hij de stichting van het klooster niets, of naar zijn mening te weinig was gevraagd, kan het na de dood van zijn vader, die met het tijdelijk beheer der goederen was belast geweest, het convent en zijn proost zeer moeilijk gemaakt hebben.³³

De kloostergemeenschap zal daarop de steun gezocht hebben van Arnold van Leuven en Elisabeth, die vervolgens in de oorkonde van 2 febr. 1280 de goederen formeel schonken aan het klooster en als teken van de band — zij waren en bleven immers de grondheren — een jaarlijks te betalen bedrag aan cijns vroegen. Een belachelijk laag bedrag overigens. Voor de 120 bunders grond te Zevakensberghe (= Vlassele) bij voorbeeld 2 denariën, niet per bunder, maar voor het geheel. Met de andere goederen was het al net zo. Het bedrag van 2 denariën steekt wel heel schraal af bij de in 1271 volgens het vidimus kwijtgescholden 30 solidi ofwel 360 denariën voor dezelfde grond. Dat komt immers neer op maar liefst 3 denariën per bunder!

Ook na deze formele schenking zal Laurentius van Wieldrecht zijn

aanspraken, tenminste die op de goederen te Vlassele, niet hebben laten varen. Dat zou kunnen verklaren, waarom zijn zonen Hughemannus en Servatius, vermoedelijk na de dood van hun vader, in 1313 ten opzichte van het klooster een genereus gebaar konden maken en van alle rechten afzien.

Een tweede verklaring voor de schenking door Arnold en Elisabeth in 1280 kan zijn, dat zij formeel nodig was na de dood van Servatius, omdat hij hun dienstman was, of omdat de goederen niet in 1271, maar eerst door zijn dood over zouden gaan op St. Catharinadal en de grondheer niet zonder meer gepasseerd kon worden, daar de verkrijgster een geestelijke instelling was. Getuige de cijns ging het immers niet om allodiaal goed van Servatius.³⁴

Een andere verklaring voor het feit dat Servatius bij de stichting van St. Catharinadal goederen schenkt, welke negen jaar later door de heer van Breda op zijn beurt aan het klooster geschonken worden tegen een uiterst lage cijns, heb ik niet kunnen bedenken; temeer niet, omdat dezelfde heer van Breda reeds bij de stichting of kort daarna een vrij hoge cijns, die men uit dezelfde grond aan hem verschuldigd was, heeft kwijtgescholden,³⁵ en hijzelf dientengevolge dus niet de bezitter van de grond geweest kan zijn.³⁶

6. *Conclusies.*

Mocht de boven gegeven schets van de verwickelingen rond de goederen te Vlassele juist zijn — zij is wel gewaagd, maar naar ik meen niet in strijd met de logica — dan kom ik tot de volgende conclusies:

1. Servatius dictus de Breda mag beschouwd worden als de grootvader van Hughemannus en Servatius, de zonen van Laurentius van Wieldrecht, al hoeft dat niet in te houden, dat hij reeds tijdens zijn leven Servatius van Wieldrecht genoemd werd.
2. Servatius had behalve Laurentius van Wieldrecht nog een andere, oudere zoon — Victor volgens het obituarium en wellicht volgens sommige andere bronnen — die vóór Laurentius overleed.³⁷
3. Als de visie die Boeren ontwikkeld heeft in De heren van Breda en Schoten juist is, dan komt Servatius niet onder vijf, maar onder

zes verschillende benamingen in de stukken van die dagen voor.

4. Het is gezien de loop der gebeurtenissen bepaald geen wonder, dat Victor wel een plaats vond in het obituarium en Laurentius niet.

Mocht daarentegen het verhaal niet de ware toedracht behelzen, dan blijft er als resultaat van het onderzoek toch nog de wetenschap over dat:

1. het vidimus van 1337 een vervalsing is, hetzij direct, hetzij indirect naar een voorafgaand vidimus van de hertog van Brabant;^{37a}

2. Servatius dictus de Breda bijna twee jaar vroeger overleed dan tot dusver werd aangenomen;³⁸

3. de naam Servatius in deze streken toch minder zeldzaam was, dan Boeren zich voorstelde, omdat er dan weer twee Servazen, grootvader en kleinzoon, bijgekomen zijn;

4. het dan zeer moeilijk zal zijn uit te maken welke in feite de goederen van Servatius van Wioldrecht te Vlassele geweest zijn en welke reden zijn kleinzoons gehad kunnen hebben om daar eerst aanspraak op te maken en er in 1313 van af te zien ten behoeve van het klooster, dat blijkbaar geen andere dan deze goederen in Vlassele heeft bezeten;

5. het betreurd moet worden dat Boeren het oorkondenboek van Erens, waar hij het bestaan overigens wel van kende, niet geraadpleegd heeft voor zijn studie over Servatius, want, had hij dat wel gedaan, dan beschikten we misschien wel over een juist beeld van de gang van zaken.

7. *Het geslacht Van Wioldrecht.*

Tot slot enige opmerkingen over de Van Wioldrechts. Ook van deze zijde uit kan men immers de problemen benaderen. Van deze familie — of waren er meer families met deze naam? — is mij bijzonder weinig bekend. De eerste die ik gevonden heb, is Gerardus van Wioldrecht, die optrad als getuige bij de verlening van het stadsrecht aan Geertruidenberg door de graaf van Holland in 1213.³⁹

Hun wapen schijnt dezelfde voorstelling gehad te hebben als dat van de heren van Breda en dat der heren van Strijen. Het vertoonde dus drie schuinkruizen. Mogelijk wijst dit op verwantschap, op herkomst

uit een en dezelfde streek, op een feodale band en wellicht zelfs op een dienstverband. Wie zal het zeggen?

Human Laurenszoon van Wieldrecht werd op 3 juli 1313 door de graaf van Holland beleend met een ambacht ten westen van Loenremere, vermoedelijk Sprang.⁴⁰ Zijn vader, grootvader en broer heb ik, buiten de vermeldingen in de akten van 1313 betrekkelijk Vlassele nog niet aangetroffen. Over een mogelijk verband tussen deze familie en de ambachtsheerlijkheid Wieldrecht kan ik geen zinnig woord zeggen. Het ziet er bepaald niet naar uit, dat zij deze heerlijkheid gedurende een lange periode in leen gehad hebben.

In 1313 werd een Gerard van Wieldrecht beleend met een stuk wilderd tussen Raamsdonk en het Rijsbroek gelegen⁴¹ en in 1317 Claes Gerardsz. van Wieldrecht met het ambacht Raamsdonk.⁴²

Nu is het verleidelijk om deze Gerard van Wieldrecht te vereenzelvigen met de in dezelfde tijd optredende Gerard van Vlassele, die, zoals we gezien hebben gehuwd was met ene Agnes,⁴³ te veronderstellen dat Niclaes Gerardszoon van Wieldrecht een zoon van hen was en dat hij Niclaes heette naar Gerard van Vlasseles, alias van Wieldrechts vader, Nicolaas van Vlassele, die, gehuwd met ene Aleydis, oorspronkelijk de goederen te Vlassele in erfpacht had.

Als Servatius van Wieldrecht dan op zijn beurt de vader van deze Nicolaas van Vlassele geweest zou zijn en Laurentius van Wieldrecht bijgevolg de broer van deze Nicolaas, dan zou men zich kunnen voorstellen, dat de gebroeders Servatius en Hughemannus van Wieldrecht anders dan op de in mijn verhaal opgediste wijze rechten zouden hebben kunnen doen gelden op de goederen te Vlassele. Het zou dan evenwel moeilijk zijn om in te zien, dat zij van hun rechten afstand deden ten behoeve van St. Catharinadal en niet alleen ten behoeve van Gerard van Vlassele en zijn vrouw Agnes.⁴⁴ Het lijkt er nu toch duidelijk op, dat zij aanvankelijk de rechten van St. Catharinadal, de instelling die de goederen in erfpacht uitgaf, aangevochten hebben en niet slechts van degenen, die ze in erfpacht hielden.

Hoe dan ook, over de familie Van Wieldrecht en over haar relatie tot de goederen van St. Catharinadal te Vlassele zal voorlopig het laatste woord niet gezegd zijn.

De opmerking van Rentenaar: „De positie van de familie van Wioldrecht ten zuiden van de Maas is zeker een onderzoek waard”,⁴⁵ kan ik volledig beamen.

Oosterhout,
december 1971.

AAANTEKENINGEN

- ¹ A. Erens, o. Praem., De Oorkonden van het Norbertinessenklooster St. Catharinadal te Breda-Oosterhout, Tongerlo, 1928—1929, akte nr. 4.
- ² Erens, a.w., akte nr. 5.
- ³ Hij wordt voor het eerst genoemd in februari 1281. Erens, a.w., akte nr. 8.
- ⁴ Kloosterarchief St. Catharinadal, Geschiedenis van het klooster van de hand van proost Van der Malen (manuscript), pag. 16-17.
- ⁵ Kloosterarchief St. Catharinadal, Map „Brokstukken” van Van der Malen, 1ste Voorreden van de stad en lant van Breda, fol. 5 vso. Aanvankelijk stond er in dit manuscript van Van der Malen in plaats van de naam Emesoete: Sophia. Wellicht heeft hij de naam veranderd op grond van het vermelde in het obituarium van het convent.
- ⁶ V. van der Aura, Geschiedkundige bijdragen betreffende het Norbertinessenklooster van St. Catharinadal, Amsterdam z.j. (1894), pag. 92, noot 2. Het afschrift werd vervaardigd door zuster Lucia van de Leur en het werd met het origineel vergeleken door vicaris J. B. van Simphoven blijkens een aantekening achter in het obituarium.
- ⁷ P. C. Boeren, De heren van Breda en Schoten ca. 1100—1281, Leiden, 1965, pag. 136-137.
- ⁸ J. Le Roy, Notitia Marchionatus Sacri Romani Imperii hoc est urbis et agri Antverpiensis. Amstelaedami 1678, pag. 456.
- ⁹ P. C. Boeren, Sint Servatius in West-Noord-Brabant in Jaarboek De Ghulden Roos nr. 21, 1961, pag. 132 en noot 24. Met verwijzing naar J. B. Gramaye, Antiquitates Bredanae, pag. 25. In feite is bedoeld: pag. 15! Op pag. 25 geeft Gramaye de tekst van het obituarium, waarbij enige verschillen op te merken zijn met die van het afschrift 1761. Zo heeft Gramaye „... Servatii de Liedekercka et D. Conthoralis ejus cum filio ejus Victore, Fundatoris hujus Monasterii”. Vgl. ook Boeren, De heren van Breda en Schoten, pag. 137.
- ¹⁰ Kloosterarchief St. Catharinadal. Manusc. Van der Malen, pag. 16. Toen Van der Malen deze regels schreef, was hij kennelijk nog niet op de hoogte van de memorie van Ymezoete op 1 januari in het obituarium. Vgl. noot 5.
- ¹¹ Zie hiervoor Boeren, De heren van Breda en Schoten, pag. 137 met de daar en verder in noot 24 van zijn artikel (genoemd in noot 9 hierboven) in de Ghulden Roos aangegeven literatuur.
- ¹² Vgl. P. C. Boeren, De eerste dynastie van Breda (ca. 1100—1281). In: Jaarboek de Oranjeboom, dl. XVII, jrg. 1964, pag. 3. Boeren spreekt daar als zijn mening uit, dat de heren van Breda wèl principes terrae worden genoemd. Overigens zonder een bron op te geven. Mogelijk is zijn zienswijze gegrond op de pauselijke bul van 7 september 1179 betreffende de goederen en voorrechten van de

St. Michielsabdij te Antwerpen (F. F. X. Cerutti, *Middeleeuwse rechtsbronnen van Stad en Heerlijkheid Breda*, dl. I, nr. 6; vgl. ook *Geschiedenis van Breda* dl. I, pag. 28, noot 1 en 2; A. C. F. Koch, *Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299*, I, 's-Gravenhage 1970, nr. 198. Mij dunkt dat hier de titel „principes terrae” gebruikt wordt, omdat Floris III, graaf van Holland als eerste figureert in het rijtje der lieden die tolvrijdom geschonken hebben aan de St. Michielsabdij. Andere vermeldingen heb ik nog niet gevonden.

Ook in de *Annales Egmundenses*, overigens een literaire bron, komt op het jaar 1203 de term „principes terrae” voor. Van gravin Aleid wordt daar gezegd, dat zij „sibi conquisivit omnes fere principes terrae”, waarmede volgens Opperman de vrije leenadel (van Holland) bedoeld zal zijn. (Zie hierover: D. Th. Enklaar, *De ministerialiteit in het graafschap Holland*, Assen 1943, pag. 13-14, alwaar de nodige verwijzingen gegeven worden). Ook in dit geval lijkt me enige overdrijving, of zo men wil, dichterlijke vrijheid van de kant van de schrijver der annalen zeker niet uitgesloten.

- ¹³ Erens, a.w., aantekening bij nr. 4. Hij verwijst daar naar Taxandria, jrg. XII (1905), blz. 293, waar de betreffende giftbrief naar een 17e eeuwse copie uitgegeven is.
- ¹⁴ Aug. C. J. Commissaris, *St. Catharinadal. Schets ener geschiedenis van het oudste klooster in Nederland, Breda-Oosterhout*, 1947, pag. 19.
- ¹⁵ Zie voor de titels noten 7 en 9 hierboven.
- ¹⁶ Boeren, *De heren van Breda en Schoten*, pag. 139.
- ¹⁷ Erens, a.w., oorkonde nr. 38, in dato 23 april 1313, waarin Hughemannus afstand doet en nr. 39, in dato 1 juli 1313, waarin Servatius verklaart van zijn rechten te zullen afzien. Een opvallend verschil tussen beide oorkonden is het optreden buiten de eigenlijke oorkonders, de schepenen van Breda, van vier getuigen, die de laatste akte mede gezegd hebben. Vertrouwde men de jonge Servatius minder dan zijn broer?
- ¹⁸ Erens, a.w. oorkonde nr. 31, in dato 1 juni 1308 (in tegenstelling tot wat Erens ons wil doen geloven is het origineel wel degelijk aanwezig); nr. 17 in maart 1287; nr. 8 in febr. 1281.
Merkwaardig is het feit, dat Erens, die in zijn inleiding bij dit werk stelde dat in het Bredasche de kerststijl gebruikelijk was, toch de data van de twee laatstgenoemde akten „omgerekend” heeft naar de nieuwe stijl. In de akten zelf staat resp. maart 1286 en februari 1280. Cerutti heeft, althans voor de periode 1268—1327, aangenomen, dat de heren van Breda geen paasstijl gebruikten. (Cerutti, *Middeleeuwse rechtsbronnen van Stad en Heerlijkheid Breda*, dl. I, Utrecht 1956, pag. XIII). Hij rekende de data der oorkonden dan ook niet om (Cerutti a.w. nrs. 57 en 63). Boeren daarentegen meent dat de heren van Breda in de 13e eeuw wel de paasstijl aanhielden. (P. C. Boeren: *Over de verpandingen der heerlijkheid Breda 1273—1277* in: *Jaarboek van De Oranjeboom* dl. XIX, jrg. 1966, pag. 112). Ik heb in navolging van de theorie van Boeren en van de praktijk van Erens gekozen voor de paasstijl. Ik meen daarvoor een grond te vinden in de twee akten van „vidimus” van 8 dec. 1287 (Erens, a.w. nrs. 19 en 20) van de deken van de O. L. Vrouwekerk te Antwerpen en wel vanwege de daaruit naar voren komende volgorde waarin de akten van 8 sept. 1279, 20 sept. 1279 en 2 febr. 1279 (Erens, a.w. nrs. 5, 6 en 7) blijkbaar moeten staan. Februari 1279 viel kennelijk ná september 1279 en moet dus zijn februari 1280 nieuwe stijl. Tenzij de deken ten onrechte van mening was dat men in Breda de paasstijl gebruikte...
- ¹⁹ Erens, a.w. oorkonde nr. 3.

- ²⁰ Dat de grootvader in 1313 Servatius de Wildrecht genoemd wordt, houdt natuurlijk niet per se in, dat hij ook reeds tijdens zijn leven zo betiteld werd.
- ²¹ Erens, a.w. nrs. 2 (de originele akte) en 3 (de tekst naar het vidimus van 1337).
- ²² Erens, a.w. nr. 53, in dato 7 juni 1337. In weerwil van de tekst van de oorkonde zal Segebertus deken van het collegiale kapittel der O. L. Vrouwekerk geweest zijn. In akte nr. 42 in dato 1 juli 1314 is eveneens sprake van een zekere „Hugo, quondam decanus dicte ecclesie de Breda”. Met de (kapittel)deken van Antwerpen in de oorkonden nrs. 19 en 20 is het al niet anders.
- ²³ Erens, a.w. nr. 52.
- ²⁴ Erens, a.w. nr. 5 in dato 8 september 1279.
- ²⁵ Erens, a.w. nr. 7 in dato 2 februari 1280. In de akte zelf staat 1279. Vgl. noot 18.
- ²⁶ In de originele akte van 1271 staat vermeld: „...premissa bona omnia tam presentia quam futura . . . perpetue libertati donantes.”
In de akte van februari 1280 staat: „Predicta vero bona cuncta et singula necnon mansionarios in predictis bonis manentes ab omni exactione et servitio . . . perpetue libertati donantes.”
In het vidimus heeft men uit bovenstaande elementen de volgende zin weten te smeden: „Premissa bona omnia tam presentia quam futura necnon et mansionarios ipsorum ab omni exactione et servitio . . . perpetue libertati donantes.”
Het is wel frappant dat Cerutti de valsheid van het vidimus niet onderkend heeft. Het regest dat hij van de akte van 6 juli 1271 geeft (Middeleeuwse rechtsbronnen, nr. 46) is duidelijk gebaseerd op het vidimus blijkens de vermelding van de ligging der goederen en de frase over de vrijheid der mansionarii. Dat hij het vidimus terdege bestudeerd heeft, blijkt uit zijn opmerking onder het regest, dat dit stuk bij Erens onvolledig gedrukt is. Dat was op zich een vriendelijk eufemisme. Blijft de vraag waarom men een regest destilleert uit een vidimus als de originele akte ook aanwezig is! Zie noot 21.
- ²⁷ Misschien leidde Erens dit af uit het feit, dat de cijns uit het goed te Zevekensberghe in Wouw betaald moest worden. Voor de cijns uit de goederen te Calvesdonc onder Roosendaal gold deze bepaling echter evenzeer. Op een vidimus van 8 december 1287 (Erens, a.w. nr. 20) staat een overigens eerst uit de 18e eeuw stammende dorsale aantekening waaruit blijkt, dat men toen in St. Catharinadal zelf van mening was, dat met de goederen te Zevekensberghe die „onder Ter Heyden, in Vlassele” bedoeld waren.
- ²⁸ Aug. C. J. Commissaris, St. Catharinadal, pag. 18.
- ²⁹ Het vidimus van 1337 (Erens, a.w. nr. 53) noemt als begunstigden: „prepositus et conventus”. Een anachronisme van zeer zuiver gehalte. Een nieuwe aanwijzing, dat het vidimus naar de inhoud een vervalsing is.
- ³⁰ Vgl. de Inleiding en noot 2.
- ³¹ In het obituarium van het klooster wordt, zoals bekend, Victor genoemd als zoon van de stichter. Boeren stelt dat Servatius van Breda alias van Steenland in 1267 samen met zijn zoon Victor optrad (Dr. P. C. Boeren, De heren van Breda en Schoten, pag. 139). Hij vermeldt hier helaas geen bron, waardoor men niet kan achterhalen, of in die bron Servatius nu „van Breda” of „van Steenland” genoemd wordt. Misschien heeft hij een akte van september 1267 van de St. Pieterabdij te Gent op het oog. (A. van Lokeren, Chartes et documents de l'abbaye de S. Pierre à Gand I, Gent 1868, nr. 796). Daarin is sprake van „Victori filio Gervatii famuli nobilis viri Henrici domini de Breda.” Deze aanwijzing is op zich natuurlijk erg belangwekkend, maar daar er niet in staat wat Boeren zegt, zal hij wel een andere bron gebruikt hebben.

- ³² Voorbeelden van een dergelijke gang van zaken zijn er te over. Denken we maar aan Raso II van Gaveren-Liedekerke en Raso III (van Boelare) zijn oudste zoon, in de akte van 2 november 1290, waarin zij onder Roosendaal gelegen grond schenken aan St. Catharinadal (Erens, a.w. nr. 22) en de akte van juni 1300 over het weduwegoed van Hadewijch van Strijen (Cerutti, *Middeleeuwse rechtsbronnen I*, nr. 89), waarin beide heren eveneens optreden.
- ³³ In de akte van de opneming van St. Catharinadal in de orde van Premonstret in (oct.) 1271 (Erens, a.w. nr. 4) is in dit verband de volgende zin van belang: „... nec heredes ipsius S(ervatii) post mortem ejusdem in eadem domo vel alibi in aliis... pertinentibus... aliquid poterunt reclamare”: „en dat de erfgenamen van Servatius na zijn dood niets op zullen kunnen eisen van het klooster noch van de daarbij behorende goederen”. Uit deze zinsnede zal men af mogen leiden dat reeds in 1271 de erfgenamen of in ieder geval niet alle erfgenamen de wegschenking der goederen evenzeer op prijs gesteld hebben.
- ³⁴ Een later voorbeeld van bemoeienis door de grondheer in een dergelijk geval meen ik te kunnen bespeuren in het geschil over goederen te Hertel, Zonzeel en Oosterhout gelegen tussen Willem van Duvendoerde en de abdij Tongerlo in 1343. (Cerutti, *Middeleeuwse rechtsbrn. dl. I*, nr. 181).
- ³⁵ Er werd blijkens de originele akte van 1271 wel degelijk 100 solidi aan cijns kwijtscholden. Men vindt daar evenwel geen specificatie, zoals in het vidimus, van de goederen met de daarop betrekking hebbende bedragen. Dat in dit bedrag van 100 solidi ook een som voor de goederen van Vlassele begrepen is, ligt voor de hand, al heb ik in par. 4 als *advocatus diaboli* deze opvatting in twijfel getrokken.
- ³⁶ Een bezitter zal toch aan zichzelf geen cijns betalen omdat hij ook nog *dominus fundi* is? De term bezitter is hier overigens gekozen als neutrale aanduiding van de gerechtigde tegenover de *dominus fundi*. Hoe men de relatie tussen een man als Servatius en de grond — waarover hij kennelijk een groot beschikkingsrecht had, mits hij de verschuldigde cijns betaalde — precies moet noemen, laat ik in het midden.
- ³⁷ Deze oudste zoon, zijnde een andere dan Laurentius, is in de constructie van het verhaal nodig om de volgende reden. Zoals we in noot 32 gezien hebben gaf bij een schenking de oudste zoon van de schenker vaak zijn toestemming. Een vorm van „*laudatio*” bij vervreemding van familiegoed, dunkt me. Of deze *laudatio* nog in de dertiende eeuw een *conditio sine qua non* was, weet ik niet. Was dat wel het geval, dan moet er een oudere zoon dan Laurentius geweest zijn, want men kan zich toch moeilijk voorstellen, dat Laurentius later teruggekomen zou zijn op een door hem zelf gegeven *laudatio*. In de incorporatieakte van 1271 blijkt niets van een toestemming door de oudste zoon. Het blijft echter mogelijk, dat er een schenkingsoorkonde door Servatius en zijn oudste zoon aan deze oorkonde voorafgegaan is. Ingeval in de dertiende eeuw een toestemming of *laudatio* niet meer vereist was, zou Laurentius de oudste en, behoudens de in het obituarium en vermoedelijk elders genoemde Victor, ook wel de enige zoon geweest hebben kunnen zijn.
- ^{37a} Indien er slechts van een interpolatie in het vidimus sprake was geweest, zou vervalsing een te groot woord zijn. Ik vermoed evenwel, dat de invloed van proost Henricus Nicolai (Claassen) op het ontstaan van dit stuk niet onderschat moet worden. Hij woonde niet in het klooster, maar in Prinsenhage. Catharina van der Cameren, de toenmalige priorin, is zelf het beheer gaan voeren over de kloostergoederen en heeft de proost feitelijk aan de kant gezet. (Vgl. hierover: *Commissaris a.w.*, pag. 27 en *Van der Aura, a.w.*, pag. 92). Het is bijna ondenkbaar, dat de proost zich deze taak goedschiks zou hebben laten ont-

nemen. Hij stond natuurlijk, zeker waar het zijn inkomsten betrof, veel sterker, wanneer hij in de verschillende akten behalve als beheerder der goederen ook als begunstigde genoemd werd. In de akten van 1279 en later was dit het geval, niet echter in de hoogst belangrijke oorkonde van juli 1271 (Erens, nr. 2). Ik denk, dat de proost de hulp ingeroepen heeft van deken Segebertus om daar door middel van het vidimus verandering in te brengen. Dat de hertog van Brabant werkelijk al een vidimus van deze akte gegeven zou hebben, zoals Segebertus beweert, is mijn inziens niet zeker. Het zou vreemd zijn, dat uit de bijna integraal bewaarde serie charters van het klooster uitgerekend een akte van de hertog verdwenen zou zijn.

³⁸ Zo laatstelijk Boeren in: De heren van Breda en Schoten, pag. 136. Commissaris, o.c. pag. 20 daarentegen vroeg zich reeds af, of Servatius mogelijk al in 1279 overleden was.

³⁹ Chronologisch overzicht van de Geschiedenis van Geetruidenberg, 1938, plaat t.o.v. pag. 6, welke blijkbaar een foto is van fol. 20 in een als Reg. E.L. 6 aangeduid archiefstuk berustend in het Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage. (Vgl. het voorwoord op genoemd Chronologisch overzicht).

⁴⁰ R. Rentenaar, Wendelnesse. Bijdrage tot de ontginningsgeschiedenis van de westelijke Langstraat, in: Mededelingen . . . Naamkunde, jrg. 40, 1964, pag. 88.

⁴¹ R. Rentenaar, a.w., pag. 85.

⁴² R. Rentenaar, a.w., pag. 85 naar de Inventaris van de oude archieven . . . van Raamsdonk, door A. C. Bondam, 1904.

⁴³ Zie par. 3.

⁴⁴ In beide akten van 1313 (Erens, a.w. nrs. 38 en 39) staat het klooster als eerste begunstigde vermeld, de niet met name genoemde erfpachters komen op de tweede plaats.

⁴⁵ R. Rentenaar, a.w. pag. 86, noot 48.